

Otvoreni pristup u doba pandemije

Petrak, Jelka

Source / Izvornik: **Mef.hr, 2021, 40, 24 - 25**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:105:032867>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-08**

Repository / Repozitorij:

[Dr Med - University of Zagreb School of Medicine
Digital Repository](#)

Otvoreni pristup u doba pandemije

Oxford Languages, tvorac slavni rječnika engleskoga jezika, za riječ koja najbolje opisuje 2020. godinu izabrao je *unprecedented* (<https://languages.oup.com/word-of-the-year/>). Ta godina bez presedana, bez analognih primjera u zabilježenoj povijesti, donijela je nezapamćenu javnozdravstvenu krizu praćenu brojnim društvenim, ekonomskim i inim poremećajima. Donijela je i publicističku oluju, nevjerojatan porast broja objavljenih radova u mnogim disciplinama, ne samo biomedicinskim, koji su osvijetljavali različite aspekte ovog pandemijskog doba. Znanstvena zajednica odgovorila je na krizu inovativnim istraživačkim postupcima, povećanom suradnjom i ubrzanim objavljivanjem. Izazovu su odgovorili i izdavači ubrzanim recenzijskim postupkom i ritmom objavljivanja. Na portalu [LitCovid](#) sada je dostupno više od 190.000 radova. Za ilustraciju, samo u posljednjem tjednu kolovoza 2020. objavljeno je oko 4400 radova s temom novog virusa i bolesti koju uzrokuje. Tim temama bavili su se i najcitatiji radovi. Rad kineskih autora, objavljen u veljači 2020. u časopisu *Lancet*, koji tematizira klinička obilježja bolesnika oboljelih 2019. u Wuhanu, najcitiraniji je rad objavljen u 2020. godini. Prikupio je do sad više od 18.000 citata.

Jedan od zapaženih presedana ovog vremena, a ujedno i ključno obilježje objavljenih radova o spomenutim temama, njihova je otvorena dostupnost.

Otvoreni pristup znanstvena zajednica zagovara već nekoliko desetljeća čime je postao prihvaćena paradigma mnogih časopisa, ustanova i tijela koja financiraju znanstveno istraživanje. Tek je međutim pandemija bolesti Covid-19 pokazala svu njegovu snagu. U bazi podataka Medline/PubMed slobodno je dostupno više od 52 % radova objavljenih 2020. godine. Više od 10 % tih članaka odnosi se na novi virus i njegove posljedice. Potreba za brzim, nesmetanim i besplatnim prijenosom radova i podataka koji su proizašli iz znanstvenih istraživanja, navela je i najveće izdavače znanstvenih časopisa, poput Elseviera i Springer Nature, da otvore pristup svojim časopisima, odnosno radovima koji su proizašli iz proučavanja virusa SARS CoV-2 i bolesti COVID-19. Veliki broj tih radova doprinio je stvaranju posve novog korpusa znanja o

tim novim fenomenima, a time utjecao i na tekuću kliničku praksu. Hoće li ti radovi ostati trajno u otvorenom pristupu ili će izdavači nakon proglašenja završetka pandemije, pristup zatvoriti, pitanje je na koje zasad nema sigurnog odgovora.

Otvoreni pristup uključuje i rukopise koji su u obliku pre-printova objavljuju u specijaliziranim *online* arhivima. Pre-printovi su neformatirani rukopisi koji nisu prošli recenzijski postupak i dosad u području medicine nisu bili zastupljeni u značajnom obujmu. Pandemija je i to promijenila. Pre-printovi su danas zastupljeni i u najvažnijim medicinskim bibliografskim izvorima. Iako su katkada sporni njihovi metodološki pristup i vjerodostojnost interpretacije rezultata, potreba za brzim prijenosom svake informacije koja bi mogla doprinijeti boljem razumijevanju pandemijskih manifestacija, prevagnula je nad mogućim štetnim posljedicama koje bi njihova slobodna dostupnost mogla imati za javno zdravlje.

Dijeljenje podataka, koje uključuje i anonimizirane kliničke podatke, od velike je važnosti za razumijevanje novih bolesti i njihova djelotvornog liječenja. Veliku pozornost prošle je godine pobudilo povlačenje dvaju članaka o primjeni određenih lijekova u liječenju bolesnika s Covidom 19 objavljenih u uglednim časopisima *New England Journal of Medicine* i *Lancet*, a utemeljenih na podatcima jedne privatne kompanije (<https://www.science.org/content/article/two-elite-medical-journals-retract-coronavirus-papers-over-data-integrity-questions>). Podaci, naime, nisu bili javno podijeljeni, pa tako nisu bili ni neovisno provjerljivi. Otvoreni pristup protokolima, upitnicima, obrascima, prikupljenim podatcima, meta-podatcima omogućuju ponovljivost i provjeru prikazanih rezultata. Podatci se dijele preko poveznica vidljivih u znanstvenim člancima, zatim s pomoću tzv. podatkovnih članaka te specijaliziranih arhiva, kao što je, primjerice Covid ARC.

Otvorena recenzija još je jedan važan aspekt otvorene znanosti. Uvid u recen-

zijski postupak omogućuje provjerljivost njegove temeljitosti i potpunosti te ranije otkrivanje mogućih pogrešaka u znanstvenim člancima. To može dovesti do lakšeg izlučivanja znanstveno neutemeljenih studija i njihova povlačenja iz znanstvenog sustava. Na taj način može se utjecati i na odgovorniju provedbu istraživanja i na pridržavanje načela znanstvene čestitosti.

Otvoreni pristup tako velikom broju znanstvenih radova objavljenih na različite načine i u različitim oblicima, nosi sa sobom i štetne posljedice. One se, prije svega, ogledaju u učincima koje ostavljaju u javnosti. Iako je jedna od najvećih prednosti koje se pripisuju otvorenom pristupu bolja informiranost javnosti, odnosno širi uvid javnosti u znanstvena postignuća do kojih se dolazi javnim novcem, nezapamćeni broj novih informacija o pandemiji, njezinim uzrocima i posljedicama, koje su neprekidno prispijevale u javnost, često potirući jedna drugu, donosile su uznemirenost, zbunjenost i otpor. Znanstvene činjenice često su vađene iz konteksta, loše interpretirane i krivo predočene. Portali, društvene mreže i ostale medijske platforme bile su nerijetko prenositelji javnosti nepoznatih i nerazumljivih podataka na temelju kojih su onda stvarani neispravni sudovi i pogrešni zaključci. Što, da upotrijebimo jedan primjer, prosječno obrazovanoj osobi znači pojam „abortivna infekcija“ na kojemu se temelji jedna novinska priča o načinu razvoja zaraze korona virusom? Iako novinari imaju veliku ulogu u javnom predstavljanju znanstvenih rezultata, nije jednostavno probijati se kroz složeni prostor znanstvenih informacija i održavati ravnotežu između objektivnosti znanstvenih činjenica i privlačnosti novinskih naslova. Veliki broj dostupnih radova taj posao dodatno otežava. Tako su se, primjerice, mnogi medijski članci oslanjali na otvoreno dostupne, ali neregizirane pre-printove. Iako vlasnici arhiva pre-printova uvijek napominju da se rezultati iz tih neregiziranih članaka ne smiju upotrebljavati u javnim medijima kao utemeljena, potvrđena informacija, vrlo često su podatci baš iz tih radova prenošeni u javnost kao neupitne činjenice. Utvrđeno je, primjerice, da je samo 48% pre-print članaka o epidemiji virusa Zika kasnije recenzirano i objavljeno u

znanstvenim časopisima. To neizravno pokazuje da oslanjanje na neregulirane podatke može u javnosti prouzročiti neželjenu štetu. Kako je od ključne važnosti da u javnozdravstvenim krizama javnost bude pravilno i pravodobno informirana, neke znanstvene i stručne udruge objavile su smjernice za učinkovito prenošenje znanstvenih i zdravstvenih činjenica u javni prostor, kao što su, primjerice OECD (<https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/transparency-communication-and-trust-the-role-of-public-communication-in-responding-to-the-wave-of-disinformation-about-the-new-coronavirus-bef7ad6e/>) ili SZO.

Za znanstvenu komunikaciju uobičajeno služe provjereni mediji, ponajprije znanstveni časopisi. Informacije se objavljuju po strogim pravilima koja uključuju i provjeru njihove valjanosti prije objave.

Komunikacija eksperata s onima koji to nisu može se odvijati na različitim razinama. *Online* platforme i društvene mreže danas su zauzele središnje mjesto. Tako se glas onih koji nisu stručnjaci pojavio u mrežnom prostoru i dobio podjednaku važnost kao glas eksperata. Širenje dezinformacija i/ili krivo interpretiranih informacija postaje prepreka u postizanju javnozdravstvenih ciljeva (procijepljenosti, primjerice). Smanjuje se povjerenje u znanstvene činjenice i službena tijela. Veliki broj otvoreno dostupnih znanstvenih informacija pronalazi svoj put prema društvenim mrežama češće u anegdotalnom i površnom obliku kojima se iskrivljava njihova vrijednost nego u obliku kojim bi se mogle suzbiti dezinformacije i prenijeti njihovo pravo značenje. Korištenje društvenim mrežama kao informacijskim alatom i u ovoj se epidemiji pokazalo kao

dvosjekli mač. Kao moguće moćno sredstvo eksperata i službenih tijela, ali i kao vrlo moćan kanal prijenosa neželjenih i štetnih informacija.

Otvoreni pristup znanstvenim informacijama u doba pandemije donio je mnoge dobrobiti, ponajprije u brzom i nesmetanom protoku svih novih spoznaja do kojih se dolazilo dosad nezabilježenim zajedničkim naporima znanstvene zajednice, potporom državnih proračuna i predanim radom kliničke zajednice. Informacije su dolazile do svih kojima se one bile potrebne. Neželjeni učinci te informacijske bujice bili su očekivani, nisu podjednako bili vidljivi u svim skupinama i svaka skupina nije se podjednako uspješno s njome nosila. U odnosu na dobrobit, neželjeni učinci manje su značajni.

Jelka Petrak